

Міністерство освіти і науки України

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Кафедра педагогіки та методики початкової освіти

«До захисту допускаю»
Завідувач кафедри педагогіки
та методики початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Ірина САДОВА
« _____ » _____ 2025 р.

**Формування громадянських компетентностей
учнів початкових класів засобами позакласної роботи**

Спеціальність 013 Початкова освіта

Освітня програма «Початкова освіта»

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти.

Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти

Автор роботи - Божок Іван Володимирович _____

підпис

Науковий керівник - доктор педагогічних наук,

професор Пантюк Микола Павлович _____

підпис

Дрогобич, 2025

Анотація

Божок І. Формування громадянських компетентностей учнів початкових класів засобами позакласної роботи.

У магістерській роботі розглянуто теоретико-методологічні основи формування громадянських компетентностей молодших школярів у позакласній роботі. Обґрунтовано роль позакласної роботи у формуванні громадянських компетентностей у початковій школі. Висвітлено сутність та структура громадянської компетентності в сучасній початковій школі. Розкрито психолого-педагогічні особливості учнів початкової школи як основи для формування громадянської компетентності.

Висвітлено методичні аспекти формування громадянських компетентностей засобами позакласної роботи. Розглянуто організаційно-методичні засади формування громадянських компетентностей засобами позакласної діяльності. Описано формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами ІКТ та медіаграмотності.

Annotation

Bozhok.I. Formation of civic competences of primary school students by means of extracurricular work

The master's thesis examines the theoretical and methodological foundations of forming civic competencies in primary school students through extracurricular activities. The role of extracurricular work in shaping civic competencies in primary school is substantiated. The essence and structure of civic competence in modern primary education are highlighted. The psychological and pedagogical characteristics of primary school students are revealed as a basis for developing civic competence.

The methodological aspects of forming civic competencies through extracurricular activities are presented. The organizational and methodological foundations for developing civic competencies by means of extracurricular activities are discussed. The formation of primary school students' civic competence through ICT tools and media literacy is described.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи формування громадянських компетентностей молодших школярів у позакласній роботі	9
1.1. Зміст понять «громадянськість», «компетентність», «громадянська компетентність» у психолого-педагогічній літературі.....	9
1.2. Сутність та структура громадянської компетентності в сучасній початковій школі.....	15
1.3. Психолого-педагогічні особливості учнів початкової школи як основи для формування громадянських компетентностей.....	19
Розділ II. Методичні аспекти формування громадянських компетентностей засобами позакласної роботи	23
2.1. Позакласна робота як ефективний засіб формування громадянських компетентностей у початковій школі.....	23
2.2. Організаційно-методичні засади формування громадянських компетентностей засобами позакласної діяльності.....	30
2.2. Дослідження формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами ІКТ та медіаграмотності.....	41
Висновки	46
Список використаної літератури	49

ВСТУП

Сучасне суспільство характеризується динамічними змінами у всіх сферах життєдіяльності, що обумовлює зростаючу потребу у формуванні в молодого покоління ключових компетентностей, необхідних для ефективної соціалізації та активної громадянської позиції. Однією з таких компетентностей є громадянська компетентність, яка включає знання про права та обов'язки громадян, здатність до відповідальної соціальної поведінки, участі в житті громади та усвідомлення власної ролі у формуванні демократичного суспільства. Становлення громадянської компетентності необхідно починати з ранніх етапів освіти, зокрема в початковій школі, оскільки саме у цей період відбувається активне формування особистісних цінностей, соціальних установок та поведінкових стратегій.

Науковці відзначають, що громадянська компетентність є багатокомпонентним утворенням, що включає когнітивну, ціннісно-мотиваційну та поведінкову складові. Когнітивна складова охоплює знання про державу, громадські інститути, права та обов'язки; ціннісно-мотиваційна - формування уявлень про моральні та етичні принципи поведінки, відповідальність за власні вчинки; поведінкова - здатність реалізовувати набуті знання та цінності у практичній діяльності. Відповідно, завдання сучасної початкової школи полягає не лише у передачі знань, а й у створенні умов для розвитку активної громадянської позиції та формування готовності до соціальної взаємодії.

Особливе значення у формуванні громадянської компетентності учнів початкових класів має позакласна робота, яка виступає як інтегративний чинник навчально-виховного процесу. Позакласна діяльність охоплює гурткову роботу, проєкти, конкурси, акції, рольові ігри, дебати та інші форми активності, що сприяють розвитку критичного мислення, комунікативних навичок, відповідальності та соціальної емпатії. Як

зазначають науковці, позакласна робота створює «ситуативне поле для реалізації громадянських знань і цінностей, що дозволяє учням не лише усвідомлювати власну соціальну роль, але й відчутти її значущість на практиці».

На сучасному етапі реформування української системи освіти особливу увагу приділяють компетентнісному підходу, який передбачає інтеграцію навчальної та виховної діяльності з метою формування ключових компетентностей у дітей. Згідно з Державним стандартом початкової освіти, одним із пріоритетів є формування соціальної та громадянської компетентності як складової загальної культурної компетентності школяра. Це вимагає від учителів не лише володіння методиками навчання, а й уміння організовувати різноманітні форми позакласної роботи, які будуть стимулювати активну участь дітей у соціальному житті.

Аналіз наукової літератури показує, що формування громадянських компетентностей у початковій школі є міждисциплінарним процесом, який потребує синтезу знань з педагогіки, психології та соціології освіти. Психологічні дослідження підкреслюють важливість раннього розвитку соціальної свідомості та моральної рефлексії у дітей, оскільки саме на початкових етапах навчання закладаються фундаментальні установки щодо взаємодії з іншими людьми та сприйняття соціальної справедливості. З педагогічної точки зору, ефективна організація позакласної діяльності передбачає диференційований підхід до учнів з урахуванням їхніх інтересів, здібностей та соціального досвіду, що дозволяє створювати ситуації успіху та формувати позитивну мотивацію до участі у громадському житті.

Таким чином, актуальність дослідження визначається потребою системного підходу до формування громадянських компетентностей учнів початкових класів через позакласну роботу, яка не лише сприяє розвитку знань, умінь та навичок, а й формує морально-етичні цінності та соціальну

відповідальність. Незважаючи на наявність наукових праць щодо виховання громадянської свідомості у школярів, питання системного використання позакласної роботи як інструменту розвитку громадянських компетентностей залишаються недостатньо дослідженими, що зумовлює потребу у подальшому вивченні цієї проблеми та розробці ефективних методичних підходів.

Таким чином, наукова новизна дослідження полягає у комплексному підході до поєднання навчальної та позакласної діяльності як засобу формування громадянських компетентностей учнів початкових класів, що забезпечує розвиток їхніх соціальних, комунікативних та морально-етичних якостей.

Об'єктом магістерської роботи є процес формування громадянських компетентностей учнів початкових класів засобами позакласної роботи.

Предметом магістерської роботи є зміст, форми, методи та засоби позакласної роботи, що сприяють розвитку громадянських компетентностей учнів початкових класів.

Метою магістерської роботи є вивчення та обґрунтування ефективних засобів позакласної роботи для формування громадянських компетентностей учнів початкових класів.

Завдання дослідження:

1. Розкрити теоретико-методологічні основи формування громадянських компетентностей молодших школярів у позакласній роботі.
2. Обґрунтувати сутність та структуру громадянської компетентності в сучасній початковій школі.
3. Висвітлити психолого-педагогічні особливості учнів початкової школи як основи для формування громадянських компетентностей.
4. Розкрити зміст позакласної роботи як ефективного засобу формування громадянських компетентностей у початковій школі.
5. Обґрунтувати методичні аспекти формування громадянських компетентностей засобами позакласної роботи.

6. Описати дослідження формування громадянських компетентностей учнів початкової школи засобами ІКТ та медіаграмотності.

Методи дослідження: Теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація), емпіричні (педагогічне спостереження, опитування, тестування, педагогічний експеримент).

Теоретичне значення дослідження полягає у розкритті змісту позакласної роботи як ефективного засобу формування громадянських компетентностей у початковій школі; обґрунтуванні методичних аспектів формування громадянських компетентностей засобами позакласної роботи.

Практичне значення роботи. Матеріали магістерської роботи можуть бути використані студентами під час проходження педагогічної практики.

Апробація магістерської роботи. Матеріали магістерської роботи заслуховувалися на засіданні кафедри, на студентській науково-практичній конференції та висвітлені у статті «Громадянська компетентність у спадщині педагогів минулого і сучасності. *Наука та освіта в умовах воєнного часу : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції / Міжнародний гуманітарний дослідницький центр* (м. Дніпро, 25 вересня 2025 р.). Research Europe, 2025. 138 с.С.45-48.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічні основи формування громадянських компетентностей молодших школярів у позакласній роботі

1.1. Зміст понять «громадянськість», «компетентність», «громадянська компетентність» у психолого-педагогічній літературі

У сучасних умовах розвитку українського суспільства проблема формування громадянськості особистості набуває особливої актуальності, оскільки пов'язана з утвердженням демократичних цінностей, правової держави та громадянського суспільства. Освітній простір виступає важливим чинником становлення свідомого громадянина, здатного до активної суспільної участі, відповідального прийняття рішень та реалізації власних прав і обов'язків. У цьому контексті вагомим значення набуває осмислення сутності базових понять, які відображають зміст і структуру громадянського розвитку особистості, до них ми відносимо: «громадянськість», «компетентність», «громадянська компетентність».

Психолого-педагогічна література пропонує різноманітні підходи до трактування цих категорій, що зумовлено багатовимірністю їх змісту та взаємозв'язком із соціальними, моральними, правовими й освітніми аспектами. Аналіз наукових джерел дає змогу розкрити еволюцію наукових поглядів на зазначені поняття, визначити їх структурні компоненти та з'ясувати місце кожного з них у системі формування особистості сучасного учня. Відтак, дослідження змісту понять «громадянськість», «компетентність» і «громадянська компетентність» є необхідною передумовою для побудови цілісної моделі громадянської освіти.

Поняття «громадянськість» є наріжним каменем громадянського виховання і має глибоке історичне коріння. У класичній педагогіці громадянськість розглядалася переважно як категорія морально-патріотична, що виражає відданість державі та виконання обов'язків.

Вишневський О. підкреслював, що виховання особистості має ґрунтуватися на вічних загальнолюдських цінностях (добро – зло, віра – зневіра, надія – безнадія, любов – ненависть тощо). Він зазначав, що «національна свідомість і громадянське виховання мають бути пов'язані із високими морально-духовними ідеалами, а не тільки з формальними знаннями чи правами. З огляду на громадянську компетентність педагог наголошував, що формування громадянина - це не лише засвоєння знань про державу, права, обов'язки, але й внутрішня готовність особистості: громадянська позиція, відповідальність, моральна самосвідомість» [5].

З педагогічної точки зору О. Вишневський констатує, що «в ієрархії цінностей ... громадянські цінності ... займають проміжне положення між національними і сімейними цінностями» [5]. Педагог наголошував на тому, що громадянська компетентність не існує відокремлено, вона поєднана з національною і сімейною ідентичністю та цінностями. З приводу цього він пише, що «виховання справжнього громадянина неможливе без формування в нього світогляду, заснованого на вічних моральних цінностях - правді, добрі, свободі, любові до людини й Батьківщини» [5].

«Громадянська компетентність - це готовність і здатність особистості брати участь у житті демократичного суспільства, що ґрунтується на знаннях про суспільні процеси, цінностях демократії та навичках соціальної взаємодії» [3], таким чином Бібік Н. підкреслює цінність поняття «громадянська компетентність», іншими словами це комплексність, вона включає знання, цінності, уміння і поведінкові навички.

Ольга Сухомлинська у своїх працях підкреслює, що виховання громадянина має ґрунтуватися на гуманістичних цінностях - любові до людини, повазі до гідності, відповідальності за спільноту. Вона зазначає, що педагогіка повинна бути спрямована на «виховання дітей та молоді як найнеобхіднішої, найважливішої складовій освітнього простору й

соціальної функції суспільства» [33]. Реалізація громадянської компетентності відбувається через готовність діяти в інтересах громади, держави, співпрацювати, брати на себе обов'язки.

Це означає, що формування громадянської компетентності - не лише засвоєння знань про права, обов'язки, а насамперед - формування відповідального громадянина з високою моральною культурою.

Класик української педагогіки К. Д. Ушинський у праці «Про народність у громадському вихованні» розглядав громадянськість не просто як почуття, а як найвищу форму патріотизму, ціннісно-діяльнісний компонент якого ґрунтується на свідомому усвідомленні національної ідентичності, органічному зв'язку з народом та активній готовності до виконання громадянського обов'язку й служіння Вітчизні. Вчений вважав, що справжній громадянин починається з почуття любові до свого народу, мови, культури, історії. Патріотизм, за ним, не є лише почуттям, а глибокою моральною основою особистості, з цього приводу він зазначав, що «виховання, створене самим народом і засноване на народних засадах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, заснованих на абстрактних ідеях» [37]. Родина і школа мають формувати у дитини почуття громадянської гідності, відповідальності, любові до людей і праці, від цього залежить майбутнє нації.

Видатний педагог Софія Русова, у своїх працях про «Національну школу» нерозривно пов'язувала громадянськість із національним вихованням, розглядаючи останнє як єдиний фундамент для формування свідомого громадянина. Вона стверджувала, що лише глибоке засвоєння національної культури та мови, а також усвідомлення історичної спадщини, відкриває шлях до справжньої громадянської самосвідомості, зазначаючи: «Особистість здатна бути громадянською тільки тоді, коли вона свідомо своїх національних коренів, культури та прав» [30].

У сучасному українському науковому дискурсі громадянськість трактується більш широко, інтегруючи не лише патріотизм, а й

демократичні цінності. Громадянськість – це інтегративна якість особистості, що включає усвідомлення свого зв'язку з державою, знання та дотримання законів, повагу до прав інших, а також активну участь у суспільному житті [26]. Варто зазначити, що в учнів початкової школи громадянськість насамперед виявляється у засвоєнні норм співжиття у шкільному колективі, усвідомленні себе частиною малої Батьківщини та формуванні відповідального ставлення до власності та довкілля. Дослідниця О. І. Овчарук не лише знання про державу, а й здатність до критичного мислення, аналізу інформації, а також вміння вести конструктивний діалог і досягати консенсусу в демократичному середовищі. На її думку, саме ці якості визначають готовність особистості до життя у вільному, відкритому суспільстві, де домінує правова культура [25].

На думку академіка І. Д. Беха, головним критерієм громадянськості є ціннісно-сміслові ставлення особистості до держави, суспільства та самої себе [1].

Термін «компетентність» є ключовим для сучасної освітньої парадигми (зокрема, у межах концепції НУШ) і відображає перехід від «школи знань» до «школи життєвих умінь». Це поняття набуло поширення завдяки міжнародним дослідженням, але в українському контексті його законодавчо закріплено Законом України «Про освіту» (2017) [12] та Державним стандартом початкової освіти [9].

В українській педагогіці, зокрема у працях О. Я. Савченко, компетентність трактується як спроможність особистості здійснювати певну діяльність на основі набутих знань, умінь, досвіду та ціннісних орієнтацій [31]. Професор Н. М. Бібік, аналізуючи впровадження компетентнісного підходу в початковій школі, зазначає, що: «Компетентність - це мобілізація знань, умінь, способів поведінки у конкретній життєвій ситуації» [3]. Таким чином, компетентність є динамічною категорією, що виявляється і формується виключно в

діяльності, подолавши розрив між теоретичними знаннями та практичною готовністю учня.

Сучасний німецький педагог Ернст Ваймер визначає компетентність як складну структуру, що охоплює не лише знання, а й емоційні, вольові та мотиваційні компоненти, необхідні для ефективної дії.

Громадянська компетентність виникає як інтеграція цих двох понять і є результатом цілеспрямованого виховного процесу. Це комплексна характеристика особистості, яка включає три ключові взаємопов'язані складові:

1. Знання (про права, закони, державний устрій).
2. Цінності (патріотизм, толерантність, відповідальність).
3. Діяльнісний досвід (участь у самоврядуванні, волонтерстві, обговореннях) [27].

Виходячи з цієї структури, сучасний український вчений В. Г. Кремень визначає громадянську компетентність як «здатність особистості свідомо й відповідально реалізовувати свої права та обов'язки, активно брати участь у житті суспільства на основі демократичних цінностей» [20].

На основі аналізу літератури з досліджуваної проблеми громадянська компетентність складається з наступних компонентів (див. таблицю 1), які реалізуються під час освітнього процесу початкової школи.

Таблиця 1.

Компонент	Зміст (що включає)	Прояви (приклади компетентної поведінки)
Когнітивний (знансвий)	<ul style="list-style-type: none"> • Знання про права й обов'язки громадянина; • Розуміння принципів демократії, законності, справедливості; • Усвідомлення державного устрою, символів, традицій України;	<ul style="list-style-type: none"> • Орієнтується у законодавстві; • Знає, як реалізувати свої права законним шляхом; • Розуміє значення Конституції, державних інституцій.

Компонент	Зміст (що включає)	Прояви (прикладі компетентної поведінки)
	<ul style="list-style-type: none"> • Знання способів участі у громадському житті. 	
Ціннісно-мотиваційний	<ul style="list-style-type: none"> • Повага до людської гідності, прав і свобод; • Відповідальність, совість, почуття обов'язку; • Патріотизм, любов до Батьківщини; • Толерантність, відкритість до інших культур; • Усвідомлення власної громадянської ідентичності. 	<ul style="list-style-type: none"> • Виявляє любов до рідної країни через дії, а не лише слова; • Поважає іншу думку; • Прагне діяти чесно й справедливо; • Відчуває особисту відповідальність за суспільні події.
Діяльнісно-поведінковий	<ul style="list-style-type: none"> • Уміння діяти відповідно до норм права й моралі; • Здатність брати участь у житті громади; • Готовність до волонтерської та соціальної діяльності; • Уміння приймати рішення, розв'язувати конфлікти мирним шляхом. 	<ul style="list-style-type: none"> • Бере участь у виборах, громадських акціях, волонтерстві; • Виконує свої обов'язки як громадянин; • Відстоює права демократичними методами.
Комунікативний	<ul style="list-style-type: none"> • Уміння вести діалог, слухати, аргументувати; • Поважне ставлення до думки інших; • Вирішення конфліктів конструктивно; • Співпраця в колективі. 	<ul style="list-style-type: none"> • Веде дискусію без агресії; • Вміє домовлятися, приймати спільні рішення; • Працює в команді, дотримуючись демократичних принципів.
Соціально-рефлексивний	<ul style="list-style-type: none"> • Усвідомлення своєї ролі в суспільстві; • Здатність оцінювати власні дії з точки зору суспільної користі; • Критичне мислення, самопізнання. 	<ul style="list-style-type: none"> • Аналізує наслідки власних рішень; • Вміє робити моральний вибір; • Виявляє соціальну зрілість та активність.

Отже, аналізуючи дані поняття ми можемо стверджувати, що громадянськість характеризує готовність особистості брати участь у житті суспільства, усвідомлювати права і обов'язки та діяти відповідально. Компетентність поєднує знання, уміння і цінності, що забезпечують ефективну діяльність у різних сферах.

Громадянська компетентність інтегрує ознаки громадянськості та компетентності, формуючи здатність особистості реалізовувати права й обов'язки, активно долучатися до суспільного життя та діяти демократично. Громадянська компетентність поєднує у собі ознаки громадянськості та компетентності: це здатність особистості за допомогою знань, цінностями та дій реалізовувати свої права і обов'язки, брати участь у суспільному житті, діяти відповідально й демократично. Вона є ключовим показником сформованості соціально зрілої, активної та відповідальної особистості.

1.2. Сутність та структура громадянської компетентності в сучасній початковій школі

Сучасний етап розвитку української освіти, орієнтований на засади Нової української школи, вимагає переосмислення мети та змісту навчально-виховного процесу. В умовах динамічних соціальних змін та необхідності розбудови демократичного суспільства, формування громадянської компетентності виходить на пріоритетні позиції.

Формування громадянської компетентності в умовах початкової школи є одним із ключових завдань сучасної освіти, що обумовлено переходом до компетентнісної парадигми навчання, вимогами Концепція «Нова українська школа», а також викликами демократичного суспільства. Як зазначає Бондар Л., «розвиток соціально-громадянської компетентності є важливим компонентом ранньої освіти» [7] і початковий етап слід розглядати як період громадянського становлення особистості. У контексті

початкової школи це означає, що в цей період відбувається закладання ціннісних орієнтацій, громадянської позиції, соціальної активності та відповідальності.

Теоретичні основи громадянського виховання були закладені ще класиками педагогіки. Зокрема, В. О. Сухомлинський наголошував на нерозривному зв'язку виховання особистості з вихованням патріота. Він стверджував: «Людина стає справжнім громадянином, справжнім патріотом лише тоді, коли в її серці живе жива іскра любові до рідної землі, до свого народу, до його культури і традицій» [34].

Це положення підкреслює, що громадянська зрілість починається з емоційно-ціннісної сфери, яка найактивніше формується саме в учнів початкової школи.

Перехід до компетентнісного підходу, закріплений у Законі України «Про освіту» та Державному стандарті початкової освіти, визначає компетентність як інтегрований результат навчання. На відміну від знань, умінь та навичок, компетентність охоплює здатність особистості застосовувати ці знання, уміння, навички у практичних, життєвих ситуаціях.

Сучасна українська дослідниця Л. Пометун визначає компетентність як «сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), необхідних для успішної діяльності у визначеній сфері» [28].

У контексті Нової української школи громадянська компетентність визначена як одна з десяти ключових компетентностей. Згідно з Державним стандартом початкової освіти, вона передбачає:

1. Усвідомлення своїх прав і обов'язків (особистих, сімейних, громадських).
2. Цінування культурного розмаїття та повага до прав людини.
3. Готовність до конструктивної взаємодії та участі в суспільному житті [9].

Таким чином, громадянська компетентність – це інтегративна якість особистості молодшого школяра, що характеризується усвідомленим ставленням до себе як до члена суспільства та держави, наявністю знань про її устрій, базових демократичних цінностей, а також готовністю до активної, відповідальної та правомірної діяльності [13].

Структура громадянської компетентності учнів початкової школи традиційно охоплює три взаємопов'язані компоненти:

1. *Когнітивний (знаннєвий) компонент*: включає систему базових знань про державу (державні символи, Конституція, органи влади на місцевому рівні), права та обов'язки дитини, правила поведінки в соціумі, історію та культуру України.

2. *Ціннісно-мотиваційний компонент*: відображає внутрішнє ставлення дитини, її систему цінностей. Це любов до Батьківщини (патріотизм), повага до людей, толерантність, відповідальність, гуманність. Видатний педагог І. Д. Бех наголошував, що виховання має бути ціннісно-орієнтованим: «Головний сенс виховання – відкриття дитині світу цінностей» [1].

3. *Діяльнісний (поведінковий) компонент*: характеризується здатністю і готовністю до практичної діяльності: дотримання норм і правил, конструктивна взаємодія у колективі, здатність до компромісу, участь у суспільно корисній праці (волонтерство, самоврядування).

Таблиця 2.

Сфера компетентності	Що включає	Приклади дій у житті
Знання прав і обов'язків	Конституційні права, свободи, основи законодавства, громадянські обов'язки	Знати свої права як виборця, дотримуватися законів, реєструватися для голосування
Соціально-політичні навички	Участь у суспільному житті, критичне мислення, вміння вести діалог	Брати участь у громадських ініціативах, дебатах, обговореннях, волонтерстві
Цінності та	Повага до інших,	Допомагати сусідам,

Сфера компетентності	Що включає	Приклади дій у житті
ставлення	толерантність, соціальна відповідальність, етика	поважати різні точки зору, дбати про довкілля
Медіаграмотність	Критичне сприйняття інформації, перевірка джерел	Аналізувати новини, перевіряти факти, уникати поширення фейків
Громадянська активність	Участь у демократії та суспільних процесах	Голосувати на виборах, підписувати петиції, брати участь у місцевих зборах

Слід зазначити, що у початковій школі учні знайомляться з громадянськими компетентностями, вивчають їх на уроках курсу « Я досліджую світ», а в процесі позакласної діяльності їх засвоюють та практикують.

Багато дослідників виділяють кілька ключових складових громадянської компетентності:

1. *Знання і розуміння*: правова культура, основи демократії, права та обов'язки громадянина.
2. *Соціальні та комунікативні навички*: вміння працювати в команді, вести діалог, вирішувати конфлікти, висловлювати власну думку.
3. *Активна громадянська позиція*: участь у житті шкільної та місцевої громади, прояв соціальної відповідальності.
4. *Ціннісні орієнтири*: формування толерантності, патріотизму, етичної поведінки, поваги до законів та норм суспільства [1, 5, 8, 24].

У контексті початкової школи, формування громадянської компетентності засобами позакласної роботи є процесом цілеспрямованого розвитку в учнів трьох ключових складових, які забезпечують їхню готовність до соціальної інтеграції та активного громадянського життя. Професор М. Б. Євтух акцентує, що молодший шкільний вік є сенситивним для закладання основ саме цього інтегративного ставлення [11].

Отже, громадянська компетентність в освітньому процесі початкової школи - це інтегративна якість особистості молодшого школяра, що проявляється у знаннях про суспільство та власну громадянську роль, у ціннісному ставленні до прав, обов'язків та відповідальності, а також у діях, спрямованих на участь у житті спільноти [39]. Структура такої компетентності включає когнітивно-знаннєвий, мотиваційно-ціннісний та діяльнісно-операційний компоненти. Формування цієї компетентності в умовах початкової школи має бути системним, інтегративним і діяльнісно спрямованим.

1.3. Психолого-педагогічні особливості учнів початкової школи як основи для формування громадянських компетентностей

Формування громадянських компетентностей у молодших школярів є найбільш ефективним завдяки тому, що віковий період від 6 до 10 років є сенситивним для засвоєння соціальних норм, моральних цінностей та розвитку суспільної активності. Розуміння психологічних та педагогічних особливостей цього віку є критично важливим для вибору адекватних засобів позакласної роботи, які мають бути діяльними та емоційно насиченими.

Згідно з класичними положеннями вітчизняної психології, провідною діяльністю молодшого шкільного віку стає навчальна діяльність, що є основним механізмом засвоєння наукових знань. Однак, у контексті позакласної роботи, не менш важливою залишається гра, яка трансформується у гру з правилами, спортивну та інтелектуальну гру, створюючи простір для моделювання соціальних взаємин і відпрацювання громадянської поведінки.

Мислення: відбувається інтенсивний перехід від наочно-образного до конкретно-образного мислення, а на кінець періоду – до елементів абстрактно-логічного. Ця особливість вимагає, щоб абстрактні

громадянські поняття (наприклад, «патріотизм», «справедливість», «права») діти засвоювали краще через конкретні приклади, життєві ситуації, моделювання та драматизацію, а не лише через абстрактні лекції. Завдяки цьому розвитку мислення учні стають здатними сприймати та критично оцінювати простіші соціальні норми.

Уява та сприйняття: молодші школярі вирізняються високою емоційністю сприйняття, що дозволяє легко формувати емоційно-ціннісне ставлення. Академік В. О. Сухомлинський наголошував, що виховання патріотизму має ґрунтуватися на красі, мистецтві та чуттєвих образах рідного краю, через «емоційний дотик до джерел народної культури» [34]. Як він писав у «Сто порад учителям»: «людина, що не знає краси рідного краю, не може бути патріотом» [34]. Саме позакласні заходи, такі як екскурсії, свята та вивчення символіки, задовільняють цю потребу в яскравих, емоційно забарвлених образах, які закладають основи громадянських почуттів.

Саме в цьому віці активно формуються моральні почуття, відбувається інтерналізація (засвоєння) зовнішніх норм поведінки, що є прямим підґрунтям для громадянськості.

Моральне становлення: діти починають керуватися не лише страхом покарання чи зовнішніми вказівками, а й моральною мотивацією – бажанням бути «хорошим», відповідати очікуванням дорослих і колективу.

Сенситивний період для соціалізації : академік І. Д. Бех доводить, що молодший шкільний вік є періодом формування емоційно-ціннісної сфери. Він наголошує на переході від «Я-хочу» до «Я-можу» і «Я-повинен». Саме позакласна робота, заснована на діяльнісному підході, дозволяє перевести зовнішні знання про норми (наприклад, про толерантність, взаємодопомогу чи правила демократії) у внутрішні мотиви та емоційне переживання, що є основою громадянського ставлення. Він підкреслював, що: «виховання – це процес цілеспрямованого перетворення життєдіяльності особистості на ціннісне ставлення до світу» [1].

Розвиток самооцінки та колективізму: учні ідентифікують себе з колективом (класом, гуртком). Вони прагнуть визнання та схвалення, що відкриває можливості для формування навичок співпраці та відповідальності перед групою. Позакласні заходи, такі як спільні проєкти, волонтерські акції чи участь у шкільному самоврядуванні (наприклад, чергування, робота в прес-центрі), формують навички взаємодії, що є проявом мікрогромадянськості. Психолог Л. А. Венгер відзначав, що це вік соціального порівняння, коли дитина вчиться бачити себе очима колективу [11].

Психологічні особливості учнів початкової школи диктують такі ключові вимоги до змісту та форм позакласної роботи:

1. *Діяльнісний підхід:* громадянська компетентність не може бути «розказана», вона має бути «прожита» через конкретний досвід. А. С. Макаренко наполягав на вихованні в процесі корисної праці та участі у житті колективу, як основи формування свідомого громадянина: «позакласна робота – це саме та сфера, де дитина може випробувати себе у ролі громадянина через реальні справи та відповідальність, а не лише роздуми» [29].

2. *Наочність та емоційність:* переважання конкретно-образного мислення вимагає використання екскурсій, вікторин, театралізацій, символів та ритуалів, які викликають сильний емоційний відгук і допомагають закріпити абстрактні поняття. Необхідно задіювати засоби, що стимулюють емпатію та співпереживання.

3. *Позитивна мотивація та створення ситуацій успіху:* виховання має ґрунтуватися на позитивному підкріпленні, похвалі та прикладі. Створення ситуацій успіху в позакласній роботі (наприклад, успішне завершення волонтерського проєкту чи перемога в шкільному конкурсі) зміцнює почуття власної значущості та бажання бути активним і корисним членом суспільства.

Таким чином, психолого-педагогічні особливості молодшого шкільного віку – перехід до логічного мислення, висока емоційність, прагнення до колективізму та засвоєння соціальних мотивів – створюють необхідне і сприятливе підґрунтя, аби засоби позакласної роботи стали ефективним інструментом формування початкової громадянської компетентності.

Отже, для успішного формування громадянських компетентностей в учнів початкової школи необхідно, щоб освітній процес був науково обґрунтованим, цілісним і особистісно зорієнтованим, а також враховував психолого-педагогічні особливості учнів, як сенситивного періоду соціалізації та становлення громадянських цінностей. У цьому контексті важливо забезпечити гармонійне поєднання когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів навчальної діяльності, що сприяє усвідомленому засвоєнню учнями морально-етичних норм, соціальних ролей і моделей громадянської поведінки.

Системне забезпечення пізнавальної, мотиваційно-ціннісної, соціальної та діяльнісної компонент громадянської компетентності створює умови для формування активної життєвої позиції, розвитку критичного мислення, саморегуляції, емпатії та комунікативної компетентності. Таке освітнє середовище сприяє тому, що учень не лише відчуває себе повноправним учасником шкільного й громадського життя, але й усвідомлює власну роль, відповідальність і потенціал у демократичному суспільстві.

Таким чином, формування громадянських компетентностей учнів початкової школи має розглядатися як багаторівневий, інтегрований процес, що поєднує педагогічні, психологічні та соціокультурні чинники й спрямований на підготовку дитини до активної, відповідальної та свідомої участі в житті громадянського суспільства.

Розділ II. Методичні аспекти формування громадянських компетентностей засобами позакласної роботи

2.1. Позакласна робота як ефективний засіб формування громадянських компетентностей у початковій школі

Позакласна робота є органічною частиною освітнього процесу, яка здійснюється в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, і має на меті всебічний розвиток особистості учня, зокрема його соціалізацію та громадянське становлення. У контексті формування громадянської компетентності її роль набуває стратегічного значення, оскільки вона компенсує обмеженість навчального часу для практичного відпрацювання соціальних навичок. На відміну від навчальної діяльності, позакласна робота забезпечує вільнішу атмосферу для самовираження, ініціативи та самостійності, що особливо важливо для становлення громадянських якостей особистості.

Відповідно до положень Концепції Нової української школи, позакласна діяльність має створювати умови для набуття ключових і міжпредметних компетентностей, зокрема громадянської компетентності, яка виявляється у здатності молодшого школяра брати участь у житті колективу, дотримуватися норм поведінки, співпрацювати з іншими та відповідально ставитися до своїх обов'язків [19].

Позакласна робота виконує низку педагогічних функцій:

1. *Освітню* – сприяє поглибленню знань, розвитку пізнавальної активності та інтересу до навчальних дисциплін;
2. *Виховну* – формує моральні, правові та громадянські якості учнів, соціальні компетентності;
3. *Соціалізуючу* – забезпечує набуття досвіду взаємодії у колективі, розвитку співпраці та комунікативних навичок;
4. *Розвивальну* – стимулює творче мислення, самостійність, ініціативність, відповідальність;

5. *Профілактичну* – допомагає уникати асоціальної поведінки через залучення учнів до конструктивної діяльності [6].

Позакласна діяльність є важливим інструментом комплексного виховання особистості, оскільки дозволяє інтегрувати знання, цінності та практичні навички у життєвий досвід учнів.

Досліджуючи особливості позакласної роботи в сучасному освітньому процесі Н. М. Бібік та визначає наступні її функції, які перегукуються з основними загальноприйнятими функціями позакласної роботи:

1. *Компенсаторна функція*: позакласна робота дає змогу задовольнити пізнавальні інтереси та потреби учнів, які не можуть бути повністю реалізовані на уроках. Це створює мотиваційний ґрунт для добровільної та активної участі у громадянсько-орієнтованій діяльності.

2. *Розвивальна функція*: спрямована на розвиток соціальних, комунікативних та організаторських навичок. Учасники позакласних заходів навчаються працювати в команді, приймати спільні рішення та нести за них відповідальність, що є прямою ознакою громадянської зрілості.

3. *Інтегративна функція*: позакласні форми роботи ефективно поєднують теоретичні знання (отримані на уроках «Я досліджую світ», літературному чи етичному читанні) із життєвою практикою, перетворюючи знання на компетентність.

4. *Ціннісно-орієнтаційна функція*: сприяє формуванню стійкої системи моральних та громадянських цінностей, таких як патріотизм, повага до прав людини, толерантність [3].

Сучасні дослідження [28; 1] підкреслюють, що позакласна робота є ефективним засобом формування громадянських компетентностей, оскільки забезпечує:

- Практичне застосування знань про права та обов'язки, принципи демократії, моральні норми;

- Розвиток соціальної активності, здатності до співпраці та самостійного прийняття рішень;

- Формування ціннісного ставлення до держави, громади, суспільства;
- Виховання відповідальності, толерантності та емпатії.

Важливим аспектом в організації позакласної роботи є врахування її принципів, які допомагають учителям та учням зосереджуватися на основних аспектах.

Важливим принципом є *систематичність*, позакласна робота повинна бути організована як єдина система заходів, що взаємопов'язано доповнюють навчальний процес і формують у молодших школярів цілісне розуміння соціальних норм, прав та обов'язків, а також принципів громадянського життя. Системність забезпечує логічну послідовність і взаємодію різних форм позакласної діяльності – від класних годин до волонтерських проєктів та тематичних акцій.

Другим принципом є *цілеспрямованість*, кожен захід має чітко визначену мету: розвиток громадянської свідомості, формування морально-етичних орієнтацій, засвоєння основ демократичних цінностей та соціальних норм. Цілеспрямованість дозволяє учителям усвідомлено планувати діяльність, яка забезпечує формування конкретних компетентностей, наприклад, знання про права і обов'язки, здатність до співпраці та участі в житті громади.

Принцип *особистісної орієнтації* передбачає врахування індивідуальних потреб, інтересів і здібностей кожного учня. Позакласні заходи повинні надавати школярам можливість самовираження і творчості, стимулювати активну участь та розвиток власної позиції щодо соціальних і громадянських проблем. Це сприяє формуванню в учнів впевненості у власних силах і готовності брати на себе відповідальність.

Не менш важливим є принцип *активності і самостійності*, учні повинні слід залучати до організації, планування та проведення заходів, що формує навички співпраці, лідерства, вміння приймати рішення та діяти у

колективі. Активна участь у громадських акціях, екологічних проєктах або шкільному самоврядуванні допомагає школярам відчутти себе повноправними членами суспільства.

Принцип *інтеграції* забезпечує поєднання знань і практичних умінь з різних предметів та соціального досвіду. Інтегрований підхід дозволяє учням усвідомлювати взаємозв'язок між навчанням і життям, закріплювати знання про права, обов'язки та демократичні цінності через конкретні соціальні практики.

Принцип *доступності і індивідуалізації* полягає у підборі змісту та форм позакласної діяльності відповідно до вікових і психологічних особливостей учнів початкової школи. Діяльність має бути зрозумілою, цікавою та мотивуючою, щоб забезпечити успіх і позитивний досвід, який підкріплює бажання брати участь у громадському житті.

Нарешті, принцип *оцінювання результатів* дозволяє систематично аналізувати досягнення учнів у формуванні громадянських компетентностей, активність у колективі та здатність реалізовувати отримані знання на практиці. Оцінювання є не тільки зворотним зв'язком для педагога, а й стимулом для учнів, що підвищує їхню мотивацію до подальшої активної участі у громадському житті [14].

Таким чином, дотримання зазначених принципів забезпечує ефективне формування громадянських компетентностей учнів початкових класів, сприяє розвитку соціальної активності, відповідальності, морально-етичних якостей та готовності до свідомої участі в житті школи, громади та суспільства в цілому. Позакласна робота виступає ключовим інструментом реалізації цілей сучасної освіти, спрямованої на підготовку активного, свідомого і відповідального громадянина.

В. О. Сухомлинський вважав позакласну роботу «школою життя», в якій діти вчаться жити за законами колективу. Він наголошував: «виховання громадянськості – це передусім виховання свідомого

ставлення до своїх обов'язків перед Вітчизною, що має проявитися у вчинках» [34].

Таким чином, позакласна робота виступає як гнучке, емоційно насичене середовище для соціального моделювання та практичного набуття громадянського досвіду.

Форми позакласної роботи класифікуються відповідно до їхньої спрямованості та провідного виду діяльності, що дозволяє цілеспрямовано впливати на різні компоненти громадянської компетентності (когнітивний, ціннісний, діяльнісний).

Таблиця 2.

Класифікаційна група	Мета у формуванні ГК	Приклади форм роботи
Пізнавальні	Розвиток когнітивного компонента: розширення знань про державу, культуру, історію, закони. Формування критичного мислення.	Експерсії до музеїв, вікторини, тематичні лекції-діалоги, прес-конференції, зустрічі з видатними людьми.
Ігрові	Формування ціннісного та діяльнісного компонентів: засвоєння соціальних ролей, норм етикету, навичок колективної взаємодії.	Сюжетно-рольові ігри («Вибори», «Парламент»), тренінги, ситуаційно-рольові ігри, квести, ігри-драматизації.
Суспільно-корисні	Формування діяльнісного компонента: набуття досвіду активної громадянської позиції, виховання відповідальності, милосердя, працьовитості.	Волонтерські акції, трудові десанти, екологічні проєкти, шкільне самоврядування, допомога ветеранам.

О. В. Киричук наголошує, що найефективнішими для учнів початкової школи є інтерактивні та діяльнісні форми, оскільки вони відповідають потребі дітей у русі, грі та емоційному переживанні. Пізнавальні форми, наприклад, «усні журнали» чи «години спілкування», повинні обов'язково включати елементи дискусії та моделювання.

Особливе місце у формуванні активної громадянської позиції молодших школярів посідають форми, які передбачають реальний вплив дитини на оточуючий світ і вимагають самостійного прийняття рішень.

Позакласна діяльність має значний виховний потенціал, адже сприяє:

- формуванню активної громадянської позиції учнів;
- розвитку соціальних і комунікативних умінь;
- вихованню морально-етичних і правових якостей;
- залученню дітей до життя громади через участь у спільних проектах, акціях, благодійних заходах.

У початковій школі найбільш позакласна діяльність реалізується через різноманітні форми, це:

1. *Класні години* – обговорення прав, обов'язків, патріотичних тем.
2. *Тематичні тижні* – тиждень толерантності, тиждень доброти, тиждень правознавства.
3. *Гурткова робота* – екологічні, патріотичні, краєзнавчі, творчі гуртки.
4. *Проектна діяльність і волонтерські акції* – благодійність, допомога громадам, участь у соціальних проектах.
5. *Екскурсії та зустрічі з громадськими діячами* – формування національної свідомості та історичної пам'яті.
6. *Учнівське самоврядування* – розвиток відповідальності, організаторських і лідерських навичок [15].

Кожна з цих форм створює можливості для практичного засвоєння громадянських компетентностей, оскільки поєднує знання, уміння, цінності і соціальний досвід.

Проектна діяльність є однією з найбільш прогресивних форм навчання та виховання. Її потенціал ґрунтується на ідеях Джона Дьюї (метод проєктів), який розглядав її як спосіб формування активної особистості, здатної вирішувати проблеми [10]. У громадянському вихованні проєкти («Мій рідний мікрорайон», «Історія моєї школи», «Екологічний патруль») дозволяють учням:

- вивчати соціальні проблеми (когнітивний компонент).
- планувати та розподіляти відповідальність (діяльнісний компонент).
- презентувати результат перед громадою (соціалізація).

Волонтерська діяльність, адаптована для початкової школи (збір макулатури, виготовлення годівничок, допомога шкільній бібліотеці), є прямим втіленням принципів суспільно-корисної праці. А. С. Макаренко вважав працю на благо колективу ключовим виховним чинником: «правильне виховання неможливе без участі дитини у суспільному житті, без відповідальності за колектив». Волонтерство формує такі ціннісні орієнтації, як милосердя, емпатія та соціальна відповідальність, що є важливими складовими громадянськості.

У початковій школі самоврядування може бути реалізоване через роботу постійних чи тимчасових центрів (наприклад, «Центр дисципліни», «Прес-центр», «Центр турботи»), які залучають учнів до організації життя класу та школи. Це є мініатюрною моделлю демократії, де дитина:

- вчиться розуміти механізми влади та прийняття рішень.
- практично реалізує свої права та обов'язки.
- набуває досвіду лідерства та підпорядкування спільній меті.

Цей досвід сприяє формуванню у молодших школярів активної, а не пасивної, громадянської позиції, що є головним завданням сучасної освіти.

2.2. Організаційно-методичні засади формування громадянських компетентностей засобами позакласної діяльності

Формування громадянської компетентності учнів є стратегічним завданням сучасної освіти, адже саме громадянська зрілість, патріотизм, соціальна відповідальність визначають потенціал особистості в демократичному суспільстві. Як зазначає І. Д. Бех, «громадянське виховання покликане створити умови для самореалізації особистості як активного суб'єкта суспільного життя» [1]. Позакласна робота, на відміну від формального навчального процесу, має більшу свободу у виборі форм і методів, що сприяє практичному набуттю досвіду соціальної дії, співпраці, морального вибору.

Позакласна діяльність виступає важливим простором для самореалізації, самоствердження та соціального зростання учнів. Вона доповнює навчально-виховний процес, розширюючи його можливості для розвитку громадянської активності, патріотичних і морально-етичних орієнтацій. Як зазначає Л. Хомич, «позакласна робота є своєрідним лабораторним майданчиком, де учні вчаться жити у суспільстві, приймати рішення, нести відповідальність» [38].

У цьому параграфі розглянемо методи, засоби позакласної роботи щодо формування громадянської компетентності учнів початкової школи.

Методи формування громадянської компетентності можна умовно поділити на кілька груп: інтерактивні, проектні, тренінгові, соціально-активні (діяльнісні), а також рефлексивно-діалогічні. Розглянемо кожен групу більш детально.

Інтерактивні методи передбачають організацію спільної діяльності, де учні не лише сприймають інформацію, а й активно взаємодіють, обмінюються думками, аргументують власну позицію.

Як підкреслює О. І. Пометун, «інтерактивні технології є ефективним засобом формування соціальної компетентності, адже вони відтворюють реальні умови демократичного спілкування» [28].

До інтерактивних методів, які найчастіше застосовуються у позакласній роботі, належать:

- *Дискусії.* Тематичні дискусії («Що означає бути громадянином?», «Свобода і відповідальність: як знайти баланс?») формують уміння аргументовано висловлювати думку, слухати опонента, відстоювати переконання з повагою до іншої позиції. За В. Сухомлинським, «уміння вести діалог є одним із показників громадянської зрілості людини» [34].

- *Дебати.* Формат дебатів розвиває критичне мислення, навички участі у публічних обговореннях, аналітичне мислення. Наприклад, дебатна гра на тему «Чи потрібна молоді політика?» спонукає учнів осмислювати роль громадянської активності.

- *Мозковий штурм.* Метод дозволяє колективно шукати рішення суспільно значущих проблем - екологічних, соціальних, правових. Це сприяє вихованню ініціативності та колективної відповідальності.

- *Кейс-метод.* Використання конкретних життєвих ситуацій («Що робити, якщо у громаді порушуються права дитини?») дає змогу формувати практичні навички прийняття рішень. Кейс-метод формує у школярів ціннісно-мотиваційні орієнтації через реальну соціальну проблематику.

- *Рольові ігри.* Розігрування соціальних ролей («Засідання міської ради», «Судове засідання», «Вибори голови учнівського самоврядування») допомагає учням зрозуміти механізми функціонування демократичних інститутів, розвиває відчуття відповідальності.

З педагогічного погляду, інтерактивні методи відповідають гуманістичному принципу навчання, сформульованому К. Роджерсом: «людина засвоює знання найкраще тоді, коли бере активну участь у їх створенні» [11].

Метод проектів у позакласній роботі є одним із найефективніших засобів формування громадянської компетентності, оскільки ґрунтується на активній діяльності учня, спрямованій на досягнення соціально значущого результату. За визначенням Дж. Дьюї, «навчання є життям у мініатюрі, а не підготовкою до нього» [10]. Саме через практичну участь у суспільно важливих проектах школярі вчаться бути активними членами громади.

Проектна діяльність сприяє розвитку таких якостей, як самостійність, ініціативність, лідерство, вміння планувати та оцінювати результати. У педагогічній практиці ефективними є такі види проектів:

- *соціальні* («Допоможи літній людині», «Шкільна волонтерська служба»);
- *екологічні* («Чисте довкілля – справа кожного», «Посади своє дерево»);
- *культурно-історичні* («Моя маленька Батьківщина», «Історія нашого села у фотографіях») [17].

Метод проектів сприяє інтеграції знань із різних навчальних предметів та формує цілісну систему громадянських цінностей. Як зазначає О. Киричук, «через участь у колективній творчій діяльності дитина вчиться жити у суспільстві, співпрацювати й відповідати за результати своєї праці» [16].

Тренінги - це форма активного навчання, спрямована на розвиток соціальних, комунікативних та моральних якостей. На думку вчених, розвиток особистості відбувається через «зону найближчого розвитку» у співпраці з іншими людьми, тому групові тренінгові заняття мають потужний виховний потенціал.

У позакласній діяльності застосовуються різні типи тренінгів:

- *ціннісно-орієнтовані* («Толерантність як основа громадянського суспільства», «Я і мої права»);
- *комунікативні* («Мистецтво спілкування», «Конфлікт без агресії»);

- *лідерські* («Школа активного громадянина»).

Тренінгові методи дозволяють створити атмосферу співпраці, взаємоповаги, безпечного спілкування, де кожен учень може висловити думку, поділитися досвідом, переосмислити власні цінності. Як зазначає, В. Сидоренко, «тренінгова взаємодія є дієвим механізмом формування соціальної компетентності, оскільки забезпечує практику демократичної поведінки у модельованих умовах» [32].

Соціально-активні методи (методи громадянської дії) ця група методів спрямована на залучення учнів до реальної суспільно корисної діяльності - волонтерства, благодійності, участі в житті громади. Як зазначає Л. Тихенко, «ціннісні орієнтації формуються через діяльність, а не через словесні настанови» [35].

Основні форми реалізації:

- *соціальні акції* («Допоможи воїну», «Подаруй тепло сироті», «Твори добро своїми руками»);
- *волонтерські ініціативи* (допомога притулкам для тварин, підтримка людей похилого віку);
- *участь у громадських проєктах* спільно з місцевими органами влади, молодіжними центрами [39].

Такі методи формують реальний досвід громадянської участі - від усвідомлення проблем громади до пошуку шляхів їх вирішення. Вони сприяють вихованню соціальної відповідальності, емпатії, готовності до волонтерства - тобто всіх тих якостей, які є складовими громадянської компетентності.

Формування громадянської позиції передбачає не лише дію, але й осмислення власного досвіду, тобто рефлексію. Як писав В. Франкл, «людина стає собою тоді, коли усвідомлює свою відповідальність перед іншими» [26]. Тому важливо забезпечити педагогічні умови для самоаналізу, внутрішнього діалогу, морального вибору.

До рефлексивно-діалогічних методів належать:

- *етичні бесіди* («Що для мене означає патріотизм?», «Чесність як основа громадянськості»);

- *щоденники рефлексії* - письмові роздуми учнів після заходів;

- *відкриті форуми* та «вільний мікрофон»;

- *аналіз життєвих ситуацій* морального вибору [5].

Рефлексивні методи сприяють формуванню внутрішньої позиції учня, самосвідомості, здатності до саморегуляції поведінки, що є ключовими елементами громадянської компетентності.

Розглянемо основні форми позакласної роботи, які мають найбільший потенціал у формуванні громадянської компетентності. Гурткова діяльність є традиційною і водночас гнучкою формою організації позакласної роботи. Її педагогічна цінність полягає у можливості реалізації особистісного підходу: учні добровільно обирають напрям діяльності, який відповідає їхнім інтересам. Слід зазначити, що «самодіяльність, ініціатива й відповідальність розвиваються лише тоді, коли дитина включається у колективну діяльність, що має суспільне значення» [7].

Гурткова робота сприяє формуванню таких складових громадянської компетентності, як соціальна відповідальність, комунікативність, громадська активність. Типові напрямки:

- *гуртки журналістики* - формують інформаційну грамотність, уміння критично мислити, об'єктивно висвітлювати події;

- *гуртки краєзнавчого спрямування* - виховують любов до рідного краю, усвідомлення власної ідентичності;

- *екологічні гуртки* - прищеплюють почуття відповідальності за природу, що є складовою громадянської культури [6].

Наприклад: гурток «Молода громада» організовує дослідження проблем мікрорайону, ініціює соціальні акції. У процесі роботи діти вчаться планувати, розподіляти обов'язки, вести діалог із представниками влади - тобто набувають реального досвіду громадянської участі.

Учнівське самоврядування - одна з найефективніших форм розвитку громадянських якостей, оскільки забезпечує практику демократичної участі, відповідальності, співуправління. На думку В. Сухомлинського, «школа повинна бути республікою дітей, у якій кожен учень є відповідальним громадянином» [34].

Через органи самоврядування школярі набувають досвіду колективного ухвалення рішень, розвивають почуття власної гідності, поваги до закону, толерантності до іншої думки. Самоврядування сприяє розвитку лідерських якостей, формує почуття належності до спільноти.

Ефективними є такі форми:

- *учнівські парламенти або ради школи*, які ухвалюють рішення щодо організації дозвілля, благодійних акцій, внутрішнього розпорядку;
- *вибори лідерів класів та школи*, які моделюють демократичні процедури виборів у суспільстві;
- *ініціативні групи* - створюються для реалізації соціальних проєктів або акцій [8].

Слід зазначити, що справжнє навчання можливе лише там, де існує свобода вибору і відповідальність за наслідки, саме самоврядування створює таке середовище.

Клубна діяльність - це форма добровільного об'єднання учнів, об'єднаних спільними інтересами або цінностями. У педагогіці клубна діяльність розглядається як засіб розвитку ініціативи, комунікабельності, критичного мислення та громадянської культури. Як зазначає І. Кузьменко, «клубна форма виховання передбачає співтворчість педагога й вихованців, що сприяє розвитку громадянських почуттів» [21].

Види клубів, що мають найбільше виховне значення:

- *клуб «Молодий дипломат»* - моделює міжнародні переговори, вчить учнів розуміти глобальні процеси, представляти інтереси своєї країни;
- *клуб «Дебатер»* - сприяє розвитку культури публічної дискусії, толерантності до іншої думки;

• клуб «Пам'ять» - виховує історичну свідомість, повагу до національних героїв [17].

Клубна робота реалізує принципи педагогіки партнерства: добровільність, співробітництво, взаємоповагу. Вона має не лише освітню, а й соціалізуючу функцію, допомагаючи школярам інтегруватися в життя громади.

Волонтерство є потужним засобом формування гуманістичних і громадянських якостей. На думку О. Киричук, «волонтерська діяльність формує соціальну зрілість, емпатію, здатність діяти в інтересах інших» [16].

Участь у волонтерських ініціативах дозволяє учням на практиці реалізувати принципи милосердя, солідарності, громадянської відповідальності. Це можуть бути акції допомоги людям похилого віку, дітям-сиротам, захисникам України, догляд за місцевими пам'ятками культури чи екологічні ініціативи.

Форми волонтерської діяльності:

- *шкільні волонтерські гуртки* (постійна допомога громаді);
- *разові акції* («Добро починається з тебе», «Тепло сердець воїнам»);
- *співпраця з місцевими благодійними фондами та громадськими організаціями* [18].

Волонтерська діяльність сприяє формуванню активної громадянської позиції, почуття соціальної значущості власних дій, що є важливими компонентами громадянської компетентності.

Шкільні медіа - газети, радіо, блоги, сторінки у соціальних мережах - це сучасна форма позакласної роботи, яка формує інформаційну грамотність, відповідальність за слово, уміння користуватися свободою вираження поглядів. Як зауважує О. Пометун, «громадянська компетентність у XXI столітті неможлива без медіаграмотності, адже інформаційне середовище стає ключовим простором соціалізації» [28].

Приклади реалізації:

- *створення шкільної газети «Голос школи», де учні пишуть статті про життя громади;*
- *відеоінтерв'ю з волонтерами чи ветеранами;*
- *онлайн-кампанії до Дня Гідності та Свободи, річниць історичних подій.*

Шкільні медіа формують відповідальність за достовірність інформації, розвивають критичне мислення і вміння вести діалог. Це дозволяє учням стати активними суб'єктами інформаційного простору, а не пасивними споживачами контенту.

У педагогічній науці під засобами виховання розуміють сукупність предметів, явищ, методичних прийомів і соціокультурних ресурсів, які забезпечують реалізацію виховних завдань. Як зазначає І. Бех, «засіб - це не лише матеріальний об'єкт, а насамперед духовно-культурна реальність, що опосередковує виховний вплив» [1]. Отже, засоби формування громадянської компетентності мають не лише інформаційне, а й ціннісно-виховне значення, адже вони створюють середовище, у якому формується активна позиція особистості.

У позакласній діяльності до основних засобів формування громадянської компетентності належать: *інформаційно-комунікаційні технології, медіаресурси, мистецтво та художнє слово, соціальні мережі, символічно-ритуальні елементи, ігрові та квестові технології*, розглянемо кожен із них детально.

Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). В умовах цифровізації освіти ІКТ стали невід'ємним інструментом громадянського виховання. За визначенням ЮНЕСКО (2020), цифрова компетентність є складовою громадянської, оскільки включає відповідальне використання інформації та медіа в демократичному суспільстві. Як зазначає О. Пометун, «цифрові ресурси створюють унікальні можливості для розвитку громадянської активності молоді, адже відкривають простір публічної комунікації, дискусії, творчості» [28].

До ефективних засобів належать:

- *онлайн-платформи для спільних проєктів* - забезпечують співпрацю учнів у створенні соціальних ініціатив;
- *створення мультимедійного контенту* (відеоролики, подкасти, цифрові плакати) на теми громадянської активності;
- *віртуальні екскурсії* музеями, історичними місцями України, що сприяють формуванню національної свідомості;
- *електронні форуми та дебати*, де школярі можуть дискутувати з однолітками з інших регіонів [32].

ІКТ не лише підсилюють мотивацію учнів, а й формують інформаційно-етичні норми поведінки у цифровому середовищі - толерантність, повагу до авторських прав, відповідальність за публікації.

Медіаресурси як засіб громадянського виховання. Медіа (преса, кіно, телебачення, інтернет-платформи) мають великий потенціал у формуванні громадянської компетентності, оскільки вони впливають на світогляд, моральні орієнтації, поведінкові моделі молоді. Як стверджує Т. Литвинова «медіа є каналом суспільної соціалізації, через який формується культура громадянського мислення» [22].

У позакласній роботі ефективно використовуються такі форми:

- *перегляд і обговорення документальних фільмів* («Україна. Народження нації», «Революція Гідності», «Сила нескорених») із подальшим аналізом моральних дилем;
- *створення учнівських медіапроєктів* - шкільних новин, блогів, репортажів про події громади;
- *використання соціальної реклами* («Я маю право», «Стоп булінг») як приводу для виховних бесід [29].

Медіаресурси формують навички критичного сприймання інформації, розвивають медіаграмотність і сприяють вихованню відповідального споживача контенту. За словами О. Овчарук, «медіаосвіта

вчить не що думати, а як думати - це і є основа громадянської зрілості» [25].

Не менш важливими є соціальні мережі як сучасний виховний простір. У ХХІ столітті соціальні мережі стали потужним комунікативним середовищем, у якому відбувається соціалізація підлітків. Тому педагогічно доцільно використовувати їх як засіб виховання громадянської свідомості.

Як наголошує М. Мар'єнко, «соціальні мережі - це новий інструмент формування активного громадянства, якщо їхній потенціал використовується у виховних цілях» [25].

У практиці позакласної роботи це можуть бути:

- *створення тематичних шкільних сторінок у Facebook, Instagram, TikTok, де висвітлюються соціальні акції, волонтерські ініціативи;*
- *онлайн-флешмоби та челенджі («Моя Україна - моя гордість», «Я підтримую ЗСУ»);*
- *обговорення суспільно важливих тем у цифровому форматі [32].*

Використання соціальних мереж як засобу виховання вимагає від педагога формування в учнів інформаційної культури, навичок безпечної поведінки онлайн, критичного ставлення до фейків та маніпуляцій. Це підсилює не лише медіаграмотність, а й громадянську свідомість.

Важливу роль у формуванні громадянської позиції, громадянської компетентності відіграє мистецтво, воно впливає на емоційно-ціннісну сферу особистості, пробуджує почуття патріотизму, любові до Батьківщини, шанобливе ставлення до історії народу. За В. Сухомлинським, «через красу і слово дитина пізнає моральну сутність світу» [34].

Педагогічна практика доводить, що використання художніх засобів у позакласній роботі має значний виховний ефект:

- *літературні вечори на теми: «Патріотизм у творах Лесі Українки», «Т. Шевченко - пророк української нації»;*

- *музично-театральні постановки* («Моя Україна», «Герої не вмирають»);

- *конкурси читців, виставки дитячих малюнків*, присвячених державним святкам.

Мистецтво як виховний засіб виконує функцію духовного єднання поколінь, сприяє формуванню національної самосвідомості, гордості за свій народ, що є основою громадянської компетентності.

Використання державних і національних символів, участь у святкових та пам'ятних заходах формують емоційно-ціннісний компонент громадянської компетентності - почуття гордості, патріотизму, ідентичності. Як наголошує О. Сухомлинська, «символічна культура є способом передавання морально-духовного досвіду нації» [33].

До таких засобів належать:

- *проведення державних свят і тематичних днів* (День Соборності, День Героїв, День Конституції України);

- *урочисті лінійки, церемонії вшанування*, використання державної символіки - прапора, гімну, герба;

- *створення шкільних музеїв, куточків пам'яті*, присвячених подіям сучасної історії України [26].

Символічні форми діяльності мають особливе значення для формування почуття належності до української нації, виховання патріотизму, утвердження державницьких цінностей.

Ігрова діяльність є природною формою самовираження дитини. Педагогічна гра в контексті громадянського виховання має глибокий навчальний і соціалізуючий потенціал. Гра - це модель реального життя, у якій учень набуває соціального досвіду.

Використання ігрових методів у позакласній роботі дає змогу формувати громадянські компетентності через активну участь:

- *рольові ігри* («Засідання парламенту», «Судова справа»);

- *інтелектуальні ігри* («Що? Де? Коли?») на тему прав людини);

- *квести* («Мандрівка історією України», «Громадянин майбутнього»).

Ігрові технології допомагають учням навчитися працювати в команді, приймати рішення, оцінювати наслідки власних дій, відчувати взаємозалежність між індивідом і суспільством.

Позакласна робота дозволяє реалізовувати теми громадянського виховання у різних формах діяльності. Вона дає змогу школярам практично відчути себе частиною громади, держави, навчитися відповідальності та соціальної взаємодії.

Важливо, щоб теми і напрямки були актуальними, цікаві для учнів і водночас спрямованими на розвиток ключових громадянських компетентностей: активної громадянської позиції, правової свідомості, соціальної відповідальності, патріотизму, етичної поведінки.

2.3. Дослідження формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами ІКТ та медіаграмотності

Громадянська компетентність включає знання прав і обов'язків людини, здатність критично оцінювати інформацію, співпрацювати з іншими та брати активну участь у суспільному житті. В початковій школі важливо формувати ці навички з використанням сучасних методів навчання.

Під час проходження педагогічної практики у Броварському ліцеї №8, ми поставили собі за мету перевірити ефективність формуванні громадянської компетентності учнів 3 класу засобами використання ІКТ та медіаграмотності, в експерименті взяли участь учні 3-х класів - 30 учнів. У школі діє позакласний гурток

Методи дослідження спостереження за активністю учнів у класі та під час виконання завдань; тестування знань та навичок до і після експерименту; анкетування щодо медіаграмотності та уміння оцінювати

інформацію; практичні завдання з використанням ІКТ (презентації, онлайн-тести, відеоаналіз).

Експеримент проводили в 4 етапи: під час *діагностичного етапу*, мета якого полягала у визначення початковий рівень громадянської компетентності.

Ми провели тестування з 15 запитань, які включали:

- знання прав і обов'язків дітей (наприклад, право на освіту, обов'язок дотримуватися правил у школі);
- вміння визначати правильну поведінку у конфліктних ситуаціях;
- здатність оцінювати інформацію (чи можна довіряти тексту, відео).

Результати:

Рівень компетентності	Кількість учнів	%
Високий	3	10%
Середній	12	40%
Низький	15	50%

Спостерігалось, що більшість учнів активно слухають, але не завжди можуть критично оцінювати інформацію або запропонувати правильне рішення у конфліктній ситуації.

Мета *основного етапу* полягала у формуванні громадянської компетентності через ІКТ та медіаграмотність. Під час експерименту ми використовували методи комп'ютерних презентацій, інтерактивних онлайн-платформ (Google Classroom, Kahoot, LearningApps), аналіз відеоматеріалів та новинних сюжетів; рольові ігри та групові дискусії.

Приклади завдань:

1. Презентації про права та обов'язки дітей.

1. Вчитель демонструє презентацію про основні права дітей (право на освіту, право на безпеку, обов'язки у школі).

2. Учні поділяються на групи по 3–4 особи та створюють коротку презентацію на тему «Мої права і обов'язки».

3. Презентації показують класу, учні обговорюють, чому важливо знати свої права.

ІКТ-засоби: PowerPoint, Google Slides, комп'ютери або планшети для створення презентацій.

Форми оцінювання: активність у групі (0–2 бали); якість презентації (0–3 бали); міння пояснити свою роботу (0–2 бали).

2. Медіаграмотність: правдива та фейкова інформація.

1. Аналіз відео та новин

- Дітям демонстрували короткі відео (2–3 хв.) з різними подіями;
- Завдання: визначити, яка інформація правдива, а яка – маніпулятивна;
- Використовували чек-лист: «Хто автор?», «Джерела перевірені?», «Чи можна довіряти?».

2. Онлайн-тест у Kahoot! або LearningApps: учні визначають, які новини правдиві, а які - фейкові.

ІКТ-засоби: комп'ютер, інтерактивна дошка, Kahoot!, LearningApps

Форми оцінювання: правильність відповідей у тесті (0–5 балів); обговорення результатів у класі (0–2 бали).

3. Рольові ігри: вирішення конфліктів.

Мета: формувати соціальну відповідальність, уміння вирішувати конфлікти мирним шляхом

Форми роботи: рольові ігри, дискусія, групова робота.

Завдання:

1. Учні отримують сценарій конфліктної ситуації у класі (наприклад, суперечка під час гри).

2. Розподіл ролей: учень, який порушив правило; учень, який засмучений; вчитель; батьки.

3. Учні розігрують сцену, потім обговорюють, які рішення були найкращими і чому.

4. Учні складають спільний «кодекс мирного вирішення конфліктів» на Google Docs.

ІКТ-засоби: Google Docs, комп'ютер або планшет для створення кодексу.

Форми оцінювання: активність у ролі (0–3 бали); обговорення та аргументація рішень (0–3 бали); участь у створенні «кодексу» (0–2 бали).

4. Права, обов'язки та медіаграмотність у житті школяра

Мета: узагальнити знання, сформувати навички критичного мислення та інформаційної оцінки

Форми роботи: інтерактивна гра, групова презентація, тестування

Завдання:

1. Учні об'єднуються в групи та отримують картки із завданнями:
  - Визначити, чи дотримуються права та обов'язки у запропонованих ситуаціях.
  - Визначити, які повідомлення у картках правдиві, а які фейкові.
2. Онлайн-тест у Kahoot! на перевірку знань з прав дітей і медіаграмотності.
3. Групова презентація результатів із обговоренням

ІКТ-засоби: комп'ютери, планшети, Kahoot!, Google Slides

Форми оцінювання: успішність виконання завдань у групі (0–5 балів); правильність відповідей у тесті (0–5 балів); активність у презентації (0–2 бали).

Підсумкова оцінка: максимальна кількість балів: 40

Критерії успіху: 32–40 балів - високий рівень громадянської компетентності; 20–31 бал - середній рівень; менше 20 балів - низький рівень.

Спостереження:

- 78% учнів стали активно брати участь у дискусіях;
- Учні почали ставити критичні запитання: «Чи це правда?», «Хто це сказав?»;

- Діти навчилися працювати в команді, поважати думку інших.

На *контрольному етапі* ми перевірили ефективність експерименту, ми провели повторне тестування з тих самих 15 запитань; анкетування щодо медіаграмотності: учні оцінювали свої вміння критично сприймати інформацію.

Результати:

Рівень компетентності	До експерименту	Після експерименту
Високий	3 (10%)	12 (40%)
Середній	12 (40%)	15 (50%)
Низький	15 (50%)	3 (10%)

- 90% учнів змогли правильно визначити фейкову інформацію;
- Учні стали більш впевненими у висловленні своєї думки;
- Зросла активність у групових завданнях та ролевих іграх.

Проведене дослідження формування громадянської компетентності учнів початкової школи засобами інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та медіаграмотності засвідчило, що інтеграція цифрових інструментів і медіаосвіти у позакласну діяльність є ефективним засобом розвитку громадянських якостей молодших школярів. Застосування ІКТ сприяє підвищенню пізнавальної активності, критичного мислення, інформаційної культури та усвідомленого ставлення до соціальних і громадянських процесів.

Таким чином, формування громадянських компетентностей учнів початкової школи засобами ІКТ та медіаграмотності є не лише педагогічно доцільним, а й необхідним у сучасному інформаційному суспільстві. Результати дослідження підтверджують, що системне використання цифрових технологій і медіаосвітніх підходів у позакласній роботі сприяє вихованню активного, відповідального та свідомого громадянина.

Висновки

Під час аналізу психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми, ми визначили різноманітні підходи до визначення категорій «громадянськість», «компетентність» та «громадянська компетентність». Було встановлено, що поняття «громадянськість» у наукових працях трактується як цілісна система морально-етичних, правових і соціально-політичних цінностей, що формують активну позицію особистості у суспільстві та сприяють відповідальному виконанню громадянських обов'язків.

Дослідили також сутність «компетентності», яка у психолого-педагогічній літературі визначається як інтегративна характеристика особистості, що включає знання, уміння, навички та ціннісні орієнтації, необхідні для ефективної діяльності в конкретних соціальних і професійних контекстах. Виявлено, що компетентність має як когнітивний, так і практичний вимір, що забезпечує здатність особистості самостійно приймати рішення та діяти в умовах соціальної відповідальності.

З'ясували, що поняття «громадянська компетентність» як інтегрована характеристика особистості, яка поєднує громадянську свідомість, правову та соціальну обізнаність, ціннісні орієнтації та практичні навички, спрямовані на активну участь у суспільному житті. Визначено, що громадянська компетентність виступає ключовим компонентом розвитку соціально зрілої, відповідальної та інтегрованої особистості.

Нами досліджено структуру громадянської компетентності, яка включає когнітивний, діяльнісний та ціннісний компоненти. Когнітивний компонент передбачає набуття знань про права, обов'язки та соціальні норми; діяльнісний - розвиток умінь і навичок відповідальної поведінки в різних життєвих і навчальних ситуаціях; ціннісний - формування

внутрішньої мотивації до активної громадянської позиції та соціальної взаємодії.

Таким чином, дослідження дозволило визначити, що ефективне формування громадянських компетентностей в початковій школі має ґрунтуватися на комплексному поєднанні знань, умінь і цінностей, що створює основу для розвитку соціально зрілої, відповідальної та активної особистості.

Було встановлено, що врахування індивідуальних та вікових психологічних особливостей школярів дозволяє ефективно планувати педагогічні заходи, спрямовані на розвиток у них почуття відповідальності, соціальної взаємодії, здатності до прийняття рішень та дотримання норм громадянської поведінки.

Таким чином, психолого-педагогічні характеристики учнів початкової школи виступають основою для цілеспрямованого формування громадянських компетентностей, оскільки дозволяють вчителям створювати умови для комплексного розвитку знань, умінь і цінностей, необхідних для соціально активної та відповідальної поведінки дітей.

Було встановлено, що успішне формування громадянських компетентностей у позакласній діяльності забезпечується через інтеграцію освітніх, ігрових, проектних та творчих форм роботи, що відповідають віковим і психологічним особливостям учнів початкової школи. Дослідили, що системне використання позакласної роботи дозволяє поєднати знання, уміння та цінності в умовах практичної діяльності, що забезпечує їх ефективне засвоєння та застосування у повсякденному житті.

Визначено, що ефективне формування громадянських компетентностей передбачає цілеспрямоване використання інтегрованих методів і форм діяльності, що відповідають віковим, психологічним та індивідуальним особливостям дітей.

Було встановлено, що ключовими методичними умовами є системність та послідовність позакласної роботи, застосування

інтерактивних, творчих та проєктних методів, а також забезпечення активної участі учнів у практичних, соціально значущих завданнях. Дослідили, що такий підхід дозволяє ефективно поєднати набуття знань, розвиток умінь та формування ціннісних орієнтацій, що є основою громадянської компетентності.

Обґрунтовано, що ефективне формування громадянських компетентностей забезпечується через системне використання цифрових освітніх ресурсів, інтерактивних вправ, навчальних проєктів і медіа-активностей, що враховують вікові та психологічні особливості молодших школярів.

Таким чином, проведене дослідження підтверджує, що використання ІКТ та медіаграмотності є ефективним засобом формування громадянської компетентності учнів початкової школи, сприяє розвитку соціально активної, відповідальної та інформаційно свідомої особистості. Визначено, що цифрові освітні ресурси та інтерактивні методи дозволяють ефективно поєднувати набуття знань, розвиток умінь і формування ціннісних орієнтацій, враховуючи вікові та психологічні особливості дітей.

Список використаної літератури

1. Бех І. Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Початкова школа*. 2018. № 1. С. 5–10.
2. Биковський, Я. Т. Педагогічні умови діяльності гуртків закладів позашкільної освіти: монографія. Київ : ІВЦ АЛКОН, 2020. 148 с.
3. Бібік Н. М. Пізнавальний інтерес як умова суб'єктності навчання молодших школярів. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип.10. С.53-56
4. Бондаренко Ю. Г. Кейс-стаді: успішні приклади громадянських ініціатив у школах. Київ: Освітній портал. 2022. 89 с.
5. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с.
6. Гриценко Л. М. Позакласна робота як засіб формування громадянської компетентності учнів. Київ: Вид-во «Освіта». 2019. 186 с.
7. Громадянське виховання дітей та учнівської молоді у закладах позашкільної освіти [Текст] : методичний посібник / [за заг. ред. Л. В. Тихенко ; упоряд.: Л. М. Бондар, Н. В. Перепелиця]. Суми : Університетська книга, 2021. 235 с.
8. Демченко С. В. Аналіз ефективності громадянських проєктів у позакласній діяльності. *Практична педагогіка*. 2021. № 2(34). С56–61.
9. Державний стандарт початкової освіти // <https://zakon.rada.show/87-2018-%D0%BF#Text>
10. Дьюї Д. Досвід і освіта / Д. Дьюї ; [пер. з англ. Марії Василечко]. Львів: Кальварія, 2003. 84 с.
11. Євтух М.Б. Педагогічна психологія: Підручник. К.: Кондор. Видавництво, 2015. 420 с.
12. Закон України «Про освіту» <https://zakon.rada.gov.ua//show/2145-19>
13. Іванова Л. М. Формування громадянської компетентності учнів через позакласну діяльність. *Педагогічний вісник*. 2019. №3(45). С.112–118.

14. Інноваційний розвиток позашкільної освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа» : методичний посібник / А. Е. Бойко, В. В. Вербицький, А. В. Корнієнко, О. В. Литовченко, В. В. Мачуський; за ред. В. В. Мачуського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 223 с.

15. Інтерактивні методи в позакласній роботі // <https://pedpresa.com.ua>

16. Киричук О.В. Народження та зростання духовної особистості: теорія, діагностика, тренінг: Навч.-метод. посібн. К., 2014. 285 с.

17. Коваленко Т. О. Використання проектної діяльності в позакласній роботі для формування громадянської компетентності. *Освітні технології*. 2022. 1(89). С.67–72.

18. Концепція громадянського та патріотичного виховання особистості в умовах розвитку української державності. МОН України. Київ. 2020 <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/pdf>

19. Концепція НУШ // <https://mon.gov.ua/20serednya/nova.pdf>

20. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник. В.В. Львів. К.: Книга, 2005. 528 с.

21. Кузьменко І. В. Методика проведення громадянських акцій у позакласній діяльності. Київ: Педагогічна думка. 2020.

22. Литвинова Т. А. Інтерактивні методи в позакласній роботі для формування громадянської свідомості. Київ: Академія педагогічних наук України. 2023. 128 с..

23. Мельник І. А. Оцінка результативності позакласних заходів з громадянського виховання. *Педагогічний експеримент*. 2023. 1(12), С. 23–28.

24. Методичні матеріали з громадянського виховання. <https://nus.org.ua>

25. Овчарук О. В., Мар'єнко М. В. Цифрові інструменти розвитку інформаційної грамотності та критичного мислення учнів: *збірник матеріалів вебінару в рамках П'ятнадцятої міжнародної виставки «Інноватика в сучасній освіті» 26 жовтня 2023 року*. Київ : 43с.

26. Перепелиця Н. Формування новацій у позашкільній/неформальній освіті дітей та учнівської молоді: навчально-методичний посібник. Суми: Нота-бене, 2018. 99 с.
27. Петрова О. В. Інтеграція громадянського виховання в позакласну роботу: теоретичні аспекти. *Наукові записки*. 2020. №2(56), 45–50.
28. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок та інтерактивні технології: Науково-методичний посібник / За заг. ред. О.І. Пометун. К.: Видавництво. А.С.К., 2004. 192 с.
29. Пустовіт Г.П., Тихенко Л.В. Позашкільна освіта і виховання: дидактичні основи методів навчально-виховної роботи. Монографія. К.: Університетська книга. 2023. 272 с.
30. Русова С. Дидактика. Лекція V / Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / упорядник проф. О. О. Любар, за ред.. В. Г. Кременя. К. : Знання, КОО, 2003. С. 385–392.
31. Савченко О.Я. Якість початкової освіти: сутність і чинники впливу. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2011. Т. 1. Вип. 33. - С. 9-15.
32. Сидоренко В. І. Методика організації позакласної роботи для розвитку громадянської свідомості учнів. *Педагогіка і психологія*. 2021. №4(78). С. 89–94.
33. Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. 2002. Т.4. С.12-14.
34. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т.; Т.1. Духовний світ школяра ; [редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. Київ : Рад. шк.,1976. 653с.
35. Сучасні підходи до організації роботи позашкільного навчального закладу/ за ред Л.В. Тихенко. Суми. Університетська книга. 2016. 296 с.

36. Технологічні засади впровадження особистісно орієнтованого підходу у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2012. Вип. 29. - С. 55-59.

37. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Київ, 1983. С. 50 – 109.

38. Хомич Л. Психолого-педагогічна підготовка вчителя в умовах фундаменталізації освіти. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки*. 2012. Вип. 36. С. 35-38.

39. Чернишова О. М. Розвиток громадянської активності учнів через позакласні заходи. Київ: Освітній центр. 2022.

40. Шевченко Н. П. Роль учнівського самоврядування у розвитку громадянської активності школярів. *Педагогічний процес*. 2023. 5(101), 134–139.